

Kestävyyssvaje on eettinen dilemma

■ Juhana Vartiainen

Luonnehdin tässä puheenvuorossani suomalaisen poliittisen keskustelun dilemmaa, jota ei mielestäni ole tyydyttävällä tavalla ratkaistu ja joka auttaa ymmärtämään hyvinvointivaltion rahoituksen ongelmia. Se koskettaa mielestäni myös filofista arvokeskustelua yksilön ja yhteiskunnan välisistä velvoitteista.

Julkisesti rahoitettu hyvinvointivaltiomme – sosiaaliturva ja kattavat julkiset palvelut – nauttii suurta poliittista suosiota äänestäjien parissa. Sen instituutiot on kuitenkin luotu aikakautena, jolloin luomisen kustannukset eivät olleet niin ilmeisiä ja välittömiä kuin mitä ne ovat nyt. Kun 1960-luvulta alkaen säädettiin lakeja terveyskeskuksista, päiväkodeista ja vanhushoivasta, uudistusten rahoittaminen näytti helpolta koska aktiiviväestön määrä kasvoi ja huoltosuhde oli poikkeuksellisen edullinen. Karkeana nyrkissäntönähän voi pitää, että julkistalouden resursipohja seuraa aktiiviväestön määrää ja resussien käyttötarve taas koko väestön määrää ja erityisesti ikääntyneen väestön määrää. Hyvinvointivaltion luomisen kultakautena eläkeläisten määrä ei vielä ollut suuri ja alkutuotannosta ja maaseudun suurista perheistä virtasi työvoimaa teollisuuteen ja palveluihin. Niinpä uudet veronmaksajakohortit olivat yleensä entisiä suurempia eikä hyvinvointivaltion rahoittaminen näyttänyt ongelmalliselta. Tuolloin ei ehkä täysin tajuttu, että tämä ikärakennevaihe oli historiallisesti ohimenevä. Hyvinvointivaltio näytti olevan ennen kaikkea poliittisen tahdon asia.

Kun nyt huoltosuhde heikkenee ja odotettavissa oleva elinikä pitenee, julkistalous heikke-

nee kroonisesti. Ikääntyneet tarvitsevat paljon julkisia hoivapalveluja, samalla kun työikäinen väestömme vähenee ilmeisesti koko kuluvan ja seuraavan vuosikymmenen. Tästähän kuuluisassa kestävyysvajeessa on kysymys.

Teknokraattisen ekonomistin näkökulmasta vastaus haasteeseen on yksinkertainen: on nostettava työllisyysastetta. On siis vaikutettava työvoimaan osallistumisen asteeseen, eli siihen miten moni työikäinen ihminen efektiivisesti tarjoaa työpanostaan työmarkkinoille, sekä rakenteelliseen työttömyysasteeseen, eli siihen miten suuri osa työvoimasta on keskimäärin työttömänä.

Rationaalisen poliittisen järjestelmän olisi kaikei tuotettava uudistuksia, joilla näihin tavoitteisiin päästään, jos uskotaan että äänestäjät edelleen haluavat hyvinvointivaltion.

Taloustieteellisen analyysin mukaan tällaisiin tavoitteisiin päästään tekemällä työnteko taloudellisesti kannattavammaksi. Pelkkä kokonaiskysynnän kasvattaminen ei nykyaikaisen uusklassisen näkemyksen riitä, koska se ei vaikuta rakenteellisen työttömyyden tasoon tai työvoiman tarjonnan kannustimiin.

Siksi on valmisteltava uudistuksia, joilla tavalla tai toisella tehdään työnteko houkuttelevammaksi ja työvoiman ulkopuolella tai työttömänä oleminen hieman vastenmielisemmäksi. Tästä seuraa poliittisesti ajankohtainen työntarjonta-agenda: eläkeiän nostaminen, työttömyyskorvausten keston uudelleentarkastelu, kotihoiton tuen lyhentäminen, työn vastaanottamisvelvoitteen tiukentaminen, ennenaikaisten eläkejärjestelmien poistaminen ja sosiaaliturvan vastikkeellisuus.

Tällainen politiikka on kuitenkin monien kansalaisten mielestä epäoikeudenmukaista ja kiistanalaista. Monien mielestä sillä ei selvästikään ole riittävää eettistä oikeutusta. Kestävyyssvajeen sulkeminen näyttäisi siis avaavan jonkinlaisen legitiimisyysvajeen.

Legitiimisyysvajeeseen liittyy useita aspekteja. Taloudellisten kannustinten luominen ja terävöittäminen saatetaan kokea periaatteellisesti vastenmieliseksi, koska se ikään kuin avoimesti julistaa, että emme kansakuntana ole ”riittävän” ahkeria. Töihin patistaminen taloudellisilla kannustimilla ikään kuin tekee kaikille näkyväksi oman itsekkyytemme, *homo economicus* -luonteemme, vaikka kollektiivisesti elättelisimme ainakin puheissamme toisenlaisia myyttejä jokaisen ahkeruudesta. Tästä juontune se, että työn tarjonnan agendan edistäjiä jatkuvasti syytetään kansalaisten tai työttömien ”syyllistämisestä”.

Ristiriidoissa saattaa myös olla kysymys sukupolvien arvostuseroista. Työttömyysvakuutuksen luonut vanhempi työväenluokka saattoi pitää työntekoa niin itsestään selvänä, että työttömyysturva ajateltiin vain matalasuhdanteen aikaiseksi väliaikaisjärjestelyksi. Nyt tiedämme, että sosiaaliturvajärjestelmät valitettavasti synnyttävät enemmän pitkäaikaisriippuvuutta kuin haluaisimmekaan.

Suomi on vieläkin jonkinlaisen konsensuksen ja yhteisen arvopohjan kulttuuri, ja tässä kulttuurissa ei ehkä ole yhtä luontevaa käyttää teräviä talouskannustimia kuin anglosaksisissa maissa. Olen joskus käyttänyt tästä vertauksesta perhettä. Emme halua omassa perheessämme käyttää teräviä taloudellisia kannustimia. Emme perheen sisällä maksa rahaa toisillemme siitä, että siivoamme ja käymme kaupassa. Keskustelemme vastuista sekä pyrimme yhteisiin päämääriin ja arvoihin, että voisimme jakaa perheen sisäiset vastuut konsensuaalisesti. Arvaukseni on, että suomalaisessa kulttuurissa on samanlaista vieroksuntaa taloudellisia kannustimia kohtaan ja kaipuuta perheenkaltaiseen moraaliseen yhteisöön. Tämä tekee taloudellisista kannusteista puhumisen poliittisesti vaikeammaksi. Ei ehkä ole sattuma, että muissa Pohjoismaissa ollaan näissä pohdinnoissa paljon

meitä pidemmällä, ja että muissa Pohjoismaissa on jo kauan ollut paljon enemmän maahanmuuttajia. Onhan maahanmuuttajat helpompi sulkea ajatuksellisesti pois ”meidän” omasta perheyhteisöstämme.

Toinen tapa luonnehtia legitiimisyysvajeita on kysyä, omistammeko itse työpanoksemme. Meillä on, kuten muissakin Pohjoismaissa, säädetty perustuslain voimalla oikeus vähimmäistoimeentuloon. Nämä perustuslain säädökset muodostavat yhden efektiivisen rajoitteen työntarjonta-agendalle, koska työvoiman ulkopuolella olemista ei voida tehdä niin ”inhottavaksi”, että siihen liittyisi vähimmäistoimeentulon normien rikkominen.

Pohjoismainen työvoimapolitiikka on kuitenkin löytänyt tien tämän rajoitteen ohi. Viranomaisena ei voi ottaa työttömältä pois hänen taloudellista vähimmäistuloaan, mutta hän voi vaatia sellaisia vastasuorituksia, jotka häiritsevät työttömän vapaa-aikaa. Kuten Århusin yliopiston professori Torben Andersen on nasevasti ja ironisesti muotoillut: emme voi ottaa työttömältä rahoja pois, mutta voimme varastaa hänen vapaa-aikansa.¹ Niinpä Suomeenkin on tulossa kaikenlaisia aktivointitoimia, joissa Tanska on edelläkävijä.

Tästä seuraa ilmeinen johtopäätös. Meillä on niin laaja julkinen hyvinvointivaltio, että emme enää omista omaa työpanostamme. Hyvinvointivaltio edellyttää pitkiä työuria, ja vain yksilöllisestä optimoinnista seuraava työntarjontapäätös johtaa yhteensä liian pieneen työpanokseen. Sosiaaliturvalla tulee toimeen miten kuten, mutta sitä ei voi sallia, koska jokaisen arvonlisää tarvitaan markkinataloudessa. Työpanoksista syntyy verotuloja, joilla puolestaan rahoitetaan peruskoulut, yliopistot, syöpähoidot ja niin edelleen. Työ on yhteiskunnallista ja valtiovalalla on työpanoksemme suhteen vaade.

Tässäkin syntyy legitiimisyysongelma, koska muuten lähemme markkinataloudessa siitä, että olemme suvereneja agentteja, jotka voivat itse määrätä markkinakysyntänsä, mukaanlu-

1 Tanskan työmarkkinamallin periaatteita on käsitelty artikkelissa Andersen ja Svarer (2007).

kien vapaa-ajan kysynnän. Ristiriita voi kärjistyä tulevaisuudessa, koska pohjoismaiset yhteiskunnat ovat individualistisia ja materialistisia, eikä mikään takaa, etteivätkö tulevat sukupolvet olisi varsin kiinnostuneita varsin suuresta vapaa-ajan määrästä.

Tämä ristiriita voi näyttäytyä hyvin eri tavalla eri kansalaisten näkökulmasta. Köyhä liberaali voisi hyväksyä alhaisen elintasonsa ja tyytyä heikkoon terveydenhuoltoon, mutta tuntee ylpeyttä siitä, että hallitsee omaa elämäänsä. Nuoret ikäpolvet voivat laskea, että vanhemmat sukupolvet saivat paremman eläketurvan suhteessa palkkaan ja kieltäytyä tekemästä pitkää työuraa julkisen talouden tasapainon nimissä.

Ehkä merkittävin ero liittyy kuitenkin sosio-ekonomisiin eroihin ja työn luonteeseen. Matalapalkkatyötä tekevän pienituloisen näkökulmasta vaatimus pitkästä työurasta voi näyttää kohtuuttomalta, koska oma työ on kuluttavaa ja ikävää. Pitkään työuraan pakottavat toimet eivät häntä houkuttele, varsinkin jos köyhien odotettavissa oleva elinikä ei kasva samaa vauhtia kuin hyvätuloisten. Miksi pienituloisen haluaisi silloin rahoittaa hyvätuloisten lukuisampia eläkevuosia?

John Rawlsin hengessä voi kysyä, olisiko mahdollista kompensoida jotenkin muuten sitä, että matalapalkkatyön tekijöitä patistetaan tekemään enemmän työtä. Esimerkiksi korkea tuloverotus hyvätuloisille voisi rahoittaa pienituloisten parempia terveyspalveluja. Mutta tässäkin tulee teknisiä rajoituksia vastaan, eivätkä hyvätuloisten erityisverot tunnetusti tuota kovin paljon rahaa.

Kestävyysvaje on kuitenkin pakko hoitaa, koska joudumme muuten räjähtävän julkisen velan kierteseen. Siksi näihin kysymyksiin täytyy löytää ratkaisu. Toivon, että filosofit olisivat aktiivisesti tässä keskustelussa mukana, muutenkin kuin taivastelemassa selkädinvasemistolaisuuden pohjalta meidän uusklassisten virkamiestaloustieteilijöiden kovuutta. Olen nimittäin täysin vakuuttunut siitä, että ratkaisun avaimet löytyvät eettisestä konsensuksesta, eettisistä perusteluista, joihin voidaan päästä valituneen keskustelun kautta. Jos valitut ratkaisut kyetään perustelemaan eettisesti ja moraalisesti oikeina, ne tukevat myös konkreettisia poliittisia ratkaisuja. Tällä hetkellä työn tarjonnan keskustelua käydään liikaa ikään kuin vain budjettisaneerauksen liitteenä, eikä siinä päästä riittävästi käsiksi filosofisiin pohdintoihin. Siksikin odotan mielelläni Adrian Walshin puheenvuoroa.

Kirjallisuus

Anderssen, Torben M. ja Michael Svarer (2007) "Flexicurity – Labour Market Performance in Denmark". *CESifo Economic Studies* 53, 3/2007, 389–429.

Kirjoittaja on taloustieteilijä ja Valtion taloudellisen tutkimuslaitoksen ylijohtaja. Kirjoitus perustuu puheenvuoroon yhteiskuntatieteen filosofian huippuyksikön (TINT) koordinoimassa AID-seminaarissa 15.4.2013 (www.helsinki.fi/tint/aid).